 Czas czytania: 10 min.

Zrozumieć Franciszka Salezego to zanurzyć się w sercu siedemnastowiecznej Europy: epoki naznaczonej wojnami religijnymi, fermentem kulturowym i głęboką odnową duchową. Urodzony w 1567 roku w Księstwie Sabaudii – na pograniczu Francji, Włoch i zreformowanego świata Genewy – Franciszek dorasta w politycznie niestabilnym środowisku, przenikniętym napięciami między katolikami a protestantami. Oddycha chrześcijańskim humanizmem w aulach jezuitów w Paryżu i Padwie, dziedziczy zapał Soboru Trydenckiego i konfrontuje się z wielkimi nurtami mistycznymi swoich czasów. Jego postaci nie można zrozumieć bez tego tła: to właśnie wewnątrz historii, a nie na jej marginesie, Franciszek staje się świętym dobroci i łagodności.

Sabaudia

Franciszek Salezy nie był ani Francuzem, ani Włochem: był Sabaudczykiem, czyli urodził się w Księstwie Sabaudii, którego częścią był również Piemont. „Jestem jednak Sabaudczykiem, zarówno z urodzenia, jak i z obowiązku”, pisał do sekretarza księcia Karola Emanuela w 1616 roku. Również Ksiądz Bosko, urodzony w 1815 roku, był częścią tego alpejskiego państwa, które w 1861 roku ostatecznie stało się Królestwem Włoch. Rok wcześniej Sabaudia została przekazana Francji.

Franciszek urodził się w 1567 roku w zamku Sales, w gminie Thorens, 15 km na północ od Annecy, za czasów księcia Emanuela Filiberta. Ten w 1562 roku przeniósł stolicę z Chambéry do Turynu. Od 1580 do 1630 roku, czyli przez prawie całe jego życie, panował książę Karol Emanuel, człowiek zdecydowany, ale uwikłany w liczne intrygi z potężnymi, wiecznie wojującymi sąsiadami, zwłaszcza Francją i Hiszpanią. Wojny, sojusze i małżeństwa miały na celu przede wszystkim ochronę i, w miarę możliwości, powiększanie własnych terytoriów.

Aby promować swoje interesy, książę Sabaudii jest zmuszony do niebezpiecznej gry sojuszy: albo z Hiszpanią przeciwko Francji, albo z Francją przeciwko Hiszpanii. W rezultacie księstwo traci posiadłości na zachodzie (Bresse, Bugey, Gex, Genewa) i zyskuje w Piemoncie, na wschodzie (markizat Saluzzo i Monferrato).

Z religijnego punktu widzenia księstwo nie jest jednorodne. W epoce, w której religia i polityka są ze sobą ściśle splecione, a zasada *cujus regio, ejus religio* (czyja władza, tego religia) dąży do narzucenia jednego wyznania chrześcijańskiego ludności na określonym terytorium, można zrozumieć troskę katolickiego Karola Emanuela o zjednoczenie religijne.

W Genewie reformacja protestancka zakorzeniła się w 1535 roku. Kalwin ją skonsoliduje, a katolicki biskup Genewy wybierze wygnanie. Genewa stała się misyjna i wojownicza. Jej wpływy religijne i polityczne rozciągnęły się na Chablais i region Gex. Sytuacja ta niepokoi rządzących: nie brakuje konfliktów międzynarodowych, walk wewnętrznych z operacjami wojennymi, a czasem negocjacji dyplomatycznych, w których interesy religijne łączą się z dyskusjami politycznymi. Ostatnia (nieudana) próba zbrojnego odzyskania Genewy przez księcia Sabaudii miała miejsce w 1602 roku (słynna *Escalade*).

Społeczeństwo jest zorganizowane według porządku hierarchicznego, w którym rodziny starają się wybić, aby zdobyć władzę. W ten sposób również rodzina de Sales zdołała kupić zamek (*castrum*) w Thorens. Struktura feudalna nie jest już taka jak w średniowieczu, ale nie zniknęła. Społeczeństwo to jest również zhierarchizowane: są szlachcice, potem mieszczanie (których wpływy rosną wraz z kalwinizmem), a na końcu ludność miast, wsi i gór.

Humanizm w Sabaudii i we Francji

Zrodzony we Włoszech w XV wieku, ruch, który wyznacza początek epoki nowożytnej, został z entuzjazmem przyjęty przez elity w Sabaudii i we Francji. Jednak humanizm nie ma jednolitego znaczenia. Podążając za Henrim Bremondem, w jego obszernej *Histoire littéraire du sentiment religieux en France*, możemy wyróżnić **humanizm naturalistyczny, humanizm chrześcijański i humanizm religijny**.

Humanizm naturalistyczny reprezentuje wysiłek mający na celu gloryfikację ludzkiej natury. „Skrajny humanista – pisze Bremond – zna tylko naszą i własną wielkość. Wygłasza pochwałę ludzkiej natury z żywiołowym entuzjazmem… Ma niezachwianą wiarę w to, że człowiek jest z gruntu dobry. Nawet tam, gdzie jest słaby, usprawiedliwia go, broni i wywyższa”. Starożytność grecko-rzymska stała się źródłem i wzorem najbardziej eleganckiej literatury i wyższego wykształcenia, w

przeciwieństwie do modeli scholastycznych i średniowiecznych. Ale jednocześnie, wraz z klasycznymi autorami, wkrótce przyjęto również pogańskie treści w kulturze i filozofii, podczas gdy pobożność została zepchnięta do klasztorów.

Humanizm chrześcijański szuka równowagi między humanizmem a życiem chrześcijańskim. Wpisuje się w styl zgodny z klasycznymi wzorcami, a człowiek coraz bardziej wysuwa się na pierwszy plan. Tymczasem nie można ukryć niebezpieczeństw tkwiących w tym nurcie: mieszania myśli chrześcijańskiej z pogańską, pęknięcia między wiarą a moralnym kształtowaniem osobowości, jedynie zewnętrznego życia chrześcijańskiego, a także przepaści między elitą a masami.

Wreszcie istnieje humanizm religijny, w którym pobożność bierze górę i posługuje się humanizmem do własnych celów. Bremond wyjaśnia to w ten sposób: „Pobożny humanizm nie robi nic innego, jak tylko stosuje najlepsze tradycje renesansu zarówno w osobistym uświęceniu tych, którzy nim żyją, jak i w kierowaniu wiernymi”.

Jasne jest, że humanizm Franciszka Salezego należy umieścić w tym ostatnim nurcie, o czym świadczy cała jego edukacja w Sabaudii, Paryżu i Padwie. W wieku sześciu lat uczy się od ojca powiedzenia, które staje się jego mottem: „Myślę o Bogu i o tym, by zachowywać się jak uczciwy człowiek”.

W La Roche i w kolegium w Annecy jego pierwsi nauczyciele wprowadzają go w kulturę klasyczną. Chwali się u Franciszka jego zdolność uczenia się, jego dobre maniery, a także pragnienie wiedzy na temat tajemnic wiary. Wysłany przez ojca na studia do Paryża, wybrał kolegium w Clermont, gdzie jezuici pielęgnują pobożność wraz ze studiami humanistycznymi, starając się schrystianizować renesansowy humanizm. Następnie w Padwie studiował prawo i teologię, a na swojego kierownika duchowego wybrał słynnego jezuitę Antonio Possevino. Z całej tej formacji można wywnioskować, że humanizm Franciszka Salezego jest humanizmem krytycznym, który wybiera i selekcjonuje to, co wartościowe, a także piękne, wyrywając humanizmowi jego pogańską duszę.

Z badań Franza Königbauera nad humanizmem w życiu i doktrynie świętego Franciszka Salezego możemy wyciągnąć kilka interesujących elementów, które pokazują wpływ humanizmu na tego świętego:

– poszukiwanie doskonałości literackiej;

– cechy jego osobowości;

– obraz Boga naznaczony doskonałością i nieskończoną dobrocią;

– obraz człowieka przeznaczonego do zjednoczenia z Bogiem;

– ocena ciała;

– przewartościowanie uczuć i afektów;

– wolna wola (i granice wolności);

– siła i skutki miłości.

Kościół potrzebujący reformy

Życie świętego Franciszka Salezego wpisuje się w bardzo ważną epokę w historii Kościoła. Urodził się w 1567 roku, czyli pięćdziesiąt lat po buncie Lutra w Wittenberdze w 1517 roku i cztery lata po zakończeniu Soboru Trydenckiego (1545-1563). Całe jego życie i posługa będą naznaczone kwestią protestancką i koniecznością reformy katolickiej.

Jakie były przyczyny reformacji protestanckiej? Współcześni historycy, pisze Giacomo Martina, są dość podzieleni w określaniu przyczyn rewolucji protestanckiej. Ojciec Martina uważa za główną przyczynę upadek autorytetu papieskiego w XIV i XV wieku. W tym kluczu interpretacyjnym można odczytać następujące wydarzenia:

– zamach na papieża Bonifacego VIII w Anagni (1303);

– niewola awiniońska (1309-1376);

– wielka schizma zachodnia od 1378 roku;

– teoria o wyższości soboru nad papieżem;

– tendencja do tworzenia kościołów narodowych;

– nasilenie się trosk doczesnych w epoce renesansu;

– zepsucie moralne niektórych papieży.

Ten sam autor zauważa jednak również inne elementy religijne, które wpłynęły na genezę protestantyzmu:

– upadek scholastyki;

– tendencje intelektualne epoki (nominalizm Ockhama);

– fałszywy mistycyzm;

– ewangelizm (Erazm z Rotterdamu i *alumbrados* w Hiszpanii);

– zepsucie niektórych hierarchów Kościoła, zwłaszcza we Włoszech i w Niemczech;

– niepokój psychologiczny XV wieku.

Obok czynników religijnych ważne jest również uwzględnienie przyczyn politycznych, społecznych i gospodarczych, zwłaszcza w Niemczech: opór przeciwko Rzymowi, opór przeciwko centralizacji i absolutyzmowi Habsburgów, sytuacja gospodarcza i społeczna, a wreszcie osobowość Lutra.

Urodzony w Saksonii w 1483 roku, Luter studiował filozofię w Erfurcie, w środowisku przesiąkniętym ockhamizmem. W 1505 roku wstąpił do klasztoru augustianów w tym mieście. Po święceniach kapłańskich został wezwany w 1508 roku do nauczania w Wittenberdze. W latach 1515-1517 zaczął formułować nową doktrynę pod wpływem ockhamizmu, osobistej interpretacji św. Pawła i św. Augustyna oraz swojego głębokiego niepokoju psychologicznego. W 1517 roku wystąpił z protestem przeciwko sprzedaży odpustów, co zapoczątkowało reformację. Zasadniczymi punktami luteranizmu są: uznanie Biblii za jedyny autorytet w sprawach wiary (bez Tradycji, pośrednictwa Kościoła z jego magisterium), usprawiedliwienie przez samą wiarę (bez dobrych uczynków), zbawienie przez samą łaskę (bez pośrednictwa Kościoła, hierarchii czy sakramentów).

W Genewie, która teoretycznie podlegała księciu Sabaudii i księciu biskupowi, idee reformacji zostały przyniesione przez niemieckich kupców począwszy od 1525 roku. W kolejnych latach nurt protestancki rozwijał się, głównie dzięki działalności kaznodziei Guillaume’a Farela i pod ochroną berneńczyków. W 1534 roku, z

powodów religijnych, ale także politycznych i ekonomicznych, większość klasy rządzącej przeszła na reformację, a przerażony biskup Pierre de la Baume opuścił miasto. 10 sierpnia 1535 roku Rada Miasta zawiesiła odprawianie mszy. 21 maja 1536 roku Rada potwierdziła przyjęcie reformacji. Dwa miesiące później w Genewie osiedlił się Kalwin, a miasto stało się „protestanckim Rzymem”. W tym samym czasie kult katolicki został zniesiony w Thonon, stolicy regionu Chablais, gdzie położono kres „papistowskim ceremoniom, ofiarom, urzędom, instytucjom i tradycjom”. Następcy Pierre’a de la Baume oraz kapituła katedralna wybrali Annecy na „tymczasową” siedzibę (na wygnaniu) diecezji genewskiej.

Urodzony w Noyon (Francja) w 1509 roku, Kalwin (Jean Cauvin lub Calvin) studiował teologię w Paryżu oraz prawo w Orleanie i Bourges, gdzie poznał doktrynę Lutra. Ze względów bezpieczeństwa udał się do Strasburga i Bazylei, gdzie w 1536 roku opublikował pierwszą redakcję swojego fundamentalnego dzieła, *Institutio christianae religionis*. Przejeżdżając przez Genewę, został poproszony przez Guillaume’a Farela o zatrzymanie się w tym mieście, którego stał się przywódcą religijnym i politycznym. Doktryna Kalwina przejmuje istotne tematy Lutra i Zwingliego, reformatora z Zurychu. Rdzeniem jego systemu jest doktryna o predestynacji: Bóg od wieczności i niezależnie od przewidzenia grzechu pierworodnego wybiera jednych do wiecznej szczęśliwości, a innych do wiecznego potępienia. Jeśli chodzi o Eucharystię, Kalwin neguje transsubstancjację, twierdząc, że chleb i wino są narzędziami, poprzez które wchodzimy w komunię z substancją Chrystusa. Kult zostaje ograniczony do modlitwy, kazania i śpiewu psalmów; nie ma już ozdób, organów ani hierarchii. Najwierniejszym uczniem Kalwina i jego następcą był Théodore de Bèze (Teodor Beza), którego Franciszek Salezy spotkał trzykrotnie.

Walki i protestancka kontestacja rozbudziły energię Kościoła. Dwukrotnie zawieszany z powodu dżumy lub wojny, Sobór Trydencki (1545-1563) dał sygnał do reformy katolickiej poprzez swoje decyzje dogmatyczne i dekrety dyscyplinarne. Na płaszczyźnie doktrynalnej Ojcowie soborowi zajęli się źródłami Objawienia, usprawiedliwieniem i sakramentami. W kwestii źródeł Objawienia sobór ustalił listę natchnionych pism Starego i Nowego Testamentu, przyjął Wulgatę jako oficjalną wersję Kościoła i oświadczył, że Tradycja jest źródłem wiary na równi z Pismem Świętym, oraz że to ostatnie nie powinno być interpretowane według indywidualnego uznania, lecz zgodnie z nauczaniem Kościoła. W odniesieniu do usprawiedliwienia zdefiniowano, że sama wiara nie wystarcza do usprawiedliwienia wierzącego, lecz potrzebne są także uczynki dokonane pod wpływem łaski. W kwestii sakramentów sobór zdefiniował boskie ustanowienie, naturę, szafarza,

wymagane dyspozycje oraz skutki siedmiu sakramentów.

Proklamował ponadto istnienie czyśćca, prawomocność odpustów, wzywanie świętych, kult relikwii i obrazów. Na płaszczyźnie dyscyplinarnej sobór podjął kroki, które miały wielki wpływ: obowiązek rezydencji dla biskupów i proboszczów; zakaz przyjmowania pieniędzy przez kaznodziejów odpustowych; tworzenie seminariów; zakaz posiadania własności przez mnichów; ścisła klauzura dla klasztorów żeńskich; potwierdzenie nierozerwalności małżeństwa i zakaz małżeństw potajemnych; zakaz pojedynków.

Po soborze św. Pius V (1566-1572) opublikował Katechizm Rzymski (1566), Mszał i Brewiarz; Grzegorz XIII (1572-1585) założył kolegia kościelne w Rzymie; a Sykstus V (1585-1590) uporządkował Kurię Rzymską w 15 Kongregacji. Wielkimi twórcami reformy katolickiej byli biskupi, tacy jak św. Karol Boromeusz z Mediolanu (1538-1584), nowe zakony (przede wszystkim jezuici św. Ignacego Loyoli), a także teolodzy i święci tamtej epoki.

Odnowa duchowa w konkrecie

W epoce, którą się zajmujemy, duchowość była pielęgnowana w różnych formach, tradycjach i krajach, ale także przy wzajemnej wymianie i wpływach.

W krajach północnych (Niderlandy, Nadrenia, Flandria, Alzacja) panowała tradycja mistyki „abstrakcyjnej”, sięgająca późnego średniowiecza, która nadal wywierała wielki wpływ, nawet na samego Lutra. Pierwszym z nich był Mistrz Eckhart (1260-1327), dominikanin, prowincjał Saksonii i profesor teologii w Strasburgu. Według myśli „mistrza”, człowiek prawdziwie duchowy powinien dążyć do zjednoczenia duszy z istotą boską, nawet poza człowieczeństwem Chrystusa. Wśród jego uczniów należy wymienić błogosławionego Henryka Suzo, również dominikanina i profesora teologii w Konstancji (1295-1366), Jana Taulera, teologa, mistyka i kaznodzieję ze Strasburga (ok. 1300-1361) oraz Flamanda Jana Ruysbroecka (1293-1381), propagatora *devotio moderna*, której najbardziej reprezentatywnym tekstem jest *O naśladowaniu Chrystusa*, przypisywane Tomaszowi à Kempis (1380-1471).

Włochy w dużej mierze przyczyniły się do odnowy katolickiej. Św. Pius V i św. Karol Boromeusz (1538-1584) byli Włochami. We Włoszech powstały liczne zakony i

kongregacje: teatyni, Oratorium św. Filipa Neri (1515-1594), kapucyni, urszulanki św. Anieli Merici itd. Włoska mistyka pozostawała pod wpływem św. Katarzyny ze Sieny (1347-1380), mistyczki bardzo zatroskanej o reformę Kościoła, oraz świętych XV wieku, zwłaszcza św. Katarzyny z Genui (1447-1510). Wiek XVI charakteryzują dwie mistyczki: św. Maria Magdalena de' Pazzi (1566-1607), karmelitanka, oraz Katarzyna de' Ricci (1522-1590), dominikanka, również zaangażowane w reformę Kościoła.

Hiszpania przeżywała w XVI wieku swój „złoty wiek" także w dziedzinie religijnej i duchowej. Wydała wielkie nazwiska mistyki, przede wszystkim Teresę z Ávili (1515-1582), świętą i reformatorkę Karmelu, Jana od Krzyża (1542-1591) oraz Ignacego Loyolę (1491-1556). Franciszek Salezy bardzo cenił również dominikanina Luisa de Granadę (+1588), który proponował drogę doskonałości dla wszystkich poprzez modlitwę, słowo Boże, wnętrze i zjednoczenie z Bogiem. Z drugiej strony, nurt *Alumbrados* („oświeconych" bezpośrednio przez Ducha) wydawał się władzom podejrzany o heterodoksję.

We Francji, pod panowaniem Henryka III (1574-1589), w trakcie i po wojnach religijnych, rozpoczęła się błyskotliwa odnowa duchowa. W tym okresie życie pobożne karmiło się jeszcze modelami importowanymi. Wielu autorów włoskich i hiszpańskich zostało przetłumaczonych na francuski. Tłumaczono również na uwspółcześnioną łacinę dzieła szkoły północnej. Dominowała bowiem mistyka nadreńska o tendencji abstrakcyjnej; silnie przyciągało „życie nadzwyczajne" bezpośredniego zjednoczenia z Bytem Najwyższym, poza człowieczeństwem Chrystusa. Pisma Pseudo-Dionizego, neoplatońskiego autora z V-VI wieku, były ulubioną lekturą Francuzów.

Franciszek zetknął się z tym ruchem w Paryżu, gdzie przebywał od stycznia do września 1602 roku, obracając się w środowisku pragnącym życia wewnętrznego: w domu pani Acarie. Pani ta była nie tylko doskonałą, elegancką i radosną panią domu i matką rodziny, zawsze gotową nieść pomoc ubogim, ale także często wpadała w ekstazy. Franciszek został wybrany przez nią na spowiednika i poparł jej projekt sprowadzenia do Francji zreformowanego Karmelu św. Teresy z Ávili. W „Kręgu pani Acarie" poznał Pierre'a de Bérulle, przyszłego kardynała, i zachęcił go do realizacji projektu wprowadzenia we Francji Oratorium Filipa Neri; Bérulle zostanie założycielem i pierwszym przełożonym Oratorium we Francji w 1611 roku. Franciszek spotkał się także z kapucynem angielskiego pochodzenia Benoît de Canfeldem, największym autorytetem mistycznym swoich czasów; z dom Beaucousinem, wikariuszem kartuzji w Paryżu; z André Duvalem, wielkim

ewangelizatorem ubogich; z ojcem Cottonem, jezuitą i przyszłym spowiednikiem Henryka IV; z ojcem de Brétigny, który spotkał w Hiszpanii Jana od Krzyża; oraz z innymi postaciami epoki. W tamtych latach wokół Bérulle’a rodziła się szkoła duchowości znana pod nazwą *École française* (H. Bremond), której głównymi przedstawicielami będą św. Wincenty à Paulo, Jean-Jacques Olier, św. Jan Eudes, św. Jan Chrzciciel de la Salle i św. Ludwik Maria Grignion de Montfort.